

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

# وزارت علوم، تحقیقات و فناوری



دانشکده معماری و شهرسازی

پایان نامه تحصیلی جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته برنامه ریزی شهری و منطقه ای

## عنوان

برنامه ریزی برای اسکان موقت (انتقالی) بازماندگان زلزله با تمرکز بر  
گروه زنان (نمونه موردی: منطقه ۹ شهر تهران)

استاد راهنما

دکتر سید بهشید حسینی

استاد مشاور

دکتر مجتبی رفیعیان

نگارش و تمقیق

سیمین ساعدی خامنه

بهمن ۱۳۸۹

## تعهد نامه

اینجانب سیمین ساعدی خامنه اعلام می دارم که تمام فصل‌های این پایان نامه و اجزاء مربوط به آن برای اولین بار (توسط اینجانب) انجام شده است. برداشت از نوشته‌ها، کتب، پایان‌نامه‌ها، اسناد، مدارک و تصاویر پژوهشگران حقیقی یا حقوقی (فارسی و غیرفارسی) با ذکر مأخذ کامل و به شیوه تحقیق علمی صورت گرفته است. بدیهی است در صورتی که خلاف موارد فوق اثبات شود مسوولیت آن مستقیماً به عهده اینجانب خواهد بود.

**امضاء**                      **تاریخ**

تقدیم به:

همسر، برای همراهی بی نظیرش،

مادر و پدرم به خاطر عشق بی دریغشان،

خواهرانم برای حمایت و پشتیبانی شان،

و هلیای عزیز به خاطر حضورش.

## تشکر و قدردانی

در انجام این تحقیق افراد بسیاری نقش داشتند که هر یک به گونه ای تاثیرگذار بودند، که متأسفانه تشکر و قدردانی از تک تک این عزیزان در این مجال نمی‌گنجد.

شاید بتوان گفت، نستین کسی که در این رساله نقش داشت، عکاس و خبرنگاری از مجله زنان بود که با پر رنگ کردن مسئله زنان در زلزله بم، چرخه انتقاب این موضوع را در ذهن من روشن ساخت و بعدها با حمایت و تشویق جناب آقای دکتر بهشید حسینی و مهندس فرامرز داعی نژاد جسارت ادامه میسر بر من ممکن شد، اما بی شک یکی از تاثیرگذارترین افراد در این رساله، جناب آقای دکتر مثبتی، خجعیان بودند که بدون راهنمایی‌های ارزشمند و حقیقتاً بی دریغ ایشان امکان تکمیل این رساله ممکن نبود.

در نهایت لازم می‌دانم از زحمات جناب آقای محمد اسکندری و خانم‌ها، رویا نهم، معصومه قاسمی، زیبا بفت آور، لیلی بشیری و کلیه دوستانی که به نوعی در ترویج این رساله نقش داشتند، کمال تشکر را داشته باشم.

## چکیده:

بلایای طبیعی و انسان ساخت در ترکیب با آسیب پذیری انسان ها منجر به بحران ها می گردند. مسئله جنسیت در بحران یکی از این جنبه های مهم و اساسی آسیب پذیری های انسانی است. یکی از مواردی آسیب پذیری های افراد و به خصوص زنان را در بحران ها را افزایش می دهد مسئله اسکان آنان پس از بحران است. در متون مربوط به اسکان، پس از بحران افراد بر اساس نیازها، نگرش ها و توقعات خود جهت انتخاب محل سکونت خود دست به انتخاب های متفاوتی خواهند زد که برنامه ریزان باید به منظور برنامه ریزی کارآمدتر، این انتخاب ها و اولویت ها را شناسایی کنند.

با توجه به قرارگیری شهر تهران در یک پهنه لرزه خیز و اهمیت این شهر در ابعاد گوناگون، توجه به مسئله اسکان شهروندان تهرانی و به خصوص گروه های آسیب پذیر پس از زلزله احتمالی باید به یکی از اولویت های برنامه ریزان شهری و مدیران بحران تبدیل شود.

در این پژوهش سعی شده با بهره گیری از مطالعات میدانی، مسئله اسکان انتقالی (موقت) با رویکرد جنسیتی مورد مطالعه قرار گیرد. روند کار شامل بررسی تئوری ها و حداقل های اسکان موقت، شناسایی آسیب پذیری های زنان و مفهوم سازی و استخراج ابعاد، شاخص ها و متغیرهای تاثیر گذار در برنامه ریزی اسکان انتقالی می باشد. داده های مورد نیاز بر پایه ۳۸۰ پرسشنامه در منطقه ۹ گردآوری شده است. محدوده مطالعاتی از مناطق آسیب پذیر بوده که پتانسیل تعریف گونه های اسکان انتقالی را داشته است. هدف اصلی این پژوهش وارد کردن عنصر جنسیت در فرایند برنامه ریزی اسکان های انتقالی در منطقه ۹ شهر تهران است. نتیجه نهایی بر اساس ارائه راهکارهای جنسیتی جهت کارایی بیشتر گونه های اسکان انتقالی می باشد که از منظر زنان از مطلوبیت بیشتری برخوردارند.

**کلید واژه ها: بحران، اسکان انتقالی، زنان، مطلوبیت، تهران**

**فهرست مطالب** ..... شماره صفحه

۱ ..... مقدمه

**فصل اول: کلیات تمقیق** .....

۳ ..... ۱.۱ بیان مساله و سوال های تحقیق

۴ ..... ۲.۱ ضرورت انجام تحقیق

۴ ..... ۳.۱ اهداف کلی تحقیق

۵ ..... ۴.۱ روش شناسی تحقیق و نحوه گردآوری و ارزیابی اطلاعات

۵ ..... ۵.۱ روند انجام تحقیق

۵ ..... ۶.۱ مروری بر مطالعات انجام شده

۶ ..... ۷.۱ مشکلات و محدودیت های تحقیق

۷ ..... ۸.۱ تعاریف کلیدی

**فصل دوم: مبانی نظری و مروری بر ادبیات موضوع** .....

۱۲ ..... ۱.۲ مقدمه

۱۳ ..... ۲.۲ برنامه ریزی شهری و مدیریت بحران

۱۴ ..... ۱.۲.۲ وظایف برنامه ریزان شهری در مراحل اصلی مدیریت بحران

۱۶ ..... ۳.۲ مدیریت بحران و جنسیت

۱۷ ..... ۱.۳.۲ ملاحظات جنسیتی در مدیریت بحران: رویکردهای تئوریک

۱۸ ..... ۲.۳.۲ آسیب پذیری در بحران با نگاه جنسیتی

۲۱ ..... ۳.۳.۲ مراحل مدیریت بحران و جنسیت

۲۵ ..... ۴.۳.۲ مدیریت بحران و مسائل جنسیتی: تجارب موضوع

۳۰ ..... ۴.۲ برنامه ریزی اسکان موقت و جنسیت

۳۰ ..... ۱.۴.۲ تئوری ها و رویکردهای مرتبط با اسکان موقت

۳۴ ..... ۲.۴.۲ انواع سرپناه های مورد استفاده جهت اسکان موقت

۳۵ ..... ۳.۴.۲ گونه های سکونت انتقالی

۴۱ ..... ۴.۴.۲ مروری بر پایه های نظری پژوهش های مرتبط با ابعاد جنسیتی در اسکان انتقالی

۴۵ ..... ۵.۴.۲ فاکتورهای خطرپذیری در اسکان انتقالی زنان (جمع بندی پژوهش های مرتبط)

۴۶ ..... ۶.۴.۲ اسکان موقت و مسائل جنسیتی: تجارب موضوع

۴۸ ..... ۵.۲ جمع بندی

**فصل سوم: پارچوب روش شناسی و معیارهای موثر در اسکان انتقالی** .....

۵۱ ..... ۱.۳ مقدمه

۵۲	۲.۳ روش شناسی در مدیریت بحران و جنسیت
۵۳	۱.۲.۳ چارچوب روش شناسی در مدیریت بحران و جنسیت
۵۸	۳.۳ روش شناسی در اسکان موقت
۶۰	۱.۳.۳ فرایند برنامه ریزی اسکان موقت (انتقالی)
۶۴	۴.۳ نگاه جنسیتی به برنامه اسکان انتقالی
۶۵	۱.۴.۳ ابعاد پایه در اسکان انتقالی از منظر جنسیتی
۶۹	۲.۴.۳ ویژگی های موثر برافزایش کارایی اسکان انتقالی از منظر جنسیتی
۷۳	۵.۳ روش شناسی تحقیق جهت برنامه ریزی اسکان انتقالی بازماندگان پس از زلزله با تاکید بر گروه زنان
۷۴	۱.۵.۳ جامعه آماری و روش نمونه گیری
۷۵	۲.۵.۳ شاخص های مورد بحث در شناسایی اولویت ها، خواسته ها و مطلوبیت گونه های اسکان
۷۵	۳.۵.۳ طراحی پرسشنامه
۷۷	۴.۵.۳ تجزیه و تحلیل اطلاعات
۷۸	۶.۳ جمع بندی
۷۸	<b>فصل چهارم: شناخت عرصه پژوهش</b>
۸۰	۱.۴ مقدمه
۸۰	۲.۴ آشنایی با سیستم های مدیریت بحران در کشور ایران
۸۲	۱.۲.۴ مدیریت بحران با نگاه جنسیتی در کشور ایران
۸۵	۳.۴ آسیب پذیری شهر تهران در برابر زلزله
۸۵	۱.۳.۴ سناریوی زلزله در شهر تهران
۹۰	۴.۴ شناخت محدوده مورد مطالعه
۹۰	۱.۴.۴ مقدمه
۹۰	۲.۴.۴ معرفی منطقه
۹۰	۳.۴.۴ پیشینه کلی تحولات ونحوه گسترش منطقه
۹۲	۴.۴.۴ ویژگی های جمعیتی و اجتماعی منطقه
۹۴	۵.۴.۴ ساختار کالبدی و فضایی منطقه
۹۹	۶.۴.۴ بررسی بافت فرسوده
۱۰۱	۷.۴.۴ چشم انداز منطقه ۹ در مطالعات طرح های فرادست
۱۰۳	۸.۴.۴ تحلیل وضعیت
۱۰۵	۵.۴ جمع بندی



۱۰۵	فصل پنجم: تحلیل یافته های پژوهش
۱۰۷	۱.۵ مقدمه
۱۰۸	۲.۵ ویژگیهای جمعیتی پاسخگویان
۱۱۰	۳.۵ بررسی اولویت ها، خواسته ها و نیازهای زنان در اسکان انتقالی
۱۱۵	۴.۵ آمار توصیفی مربوط به گونه شناسی اسکان انتقالی:
۱۲۱	۵.۵ آمار استنباطی مربوط به بررسی اولویت ها، خواسته ها و نیازهای زنان در اسکان انتقالی
۱۲۴	۶.۵ آمار استنباطی مربوط به اولویت بندی گونه های اسکان، بر اساس شاخص های ترکیبی
۱۲۸	۷.۵ جمع بندی
۱۲۸	فصل ششم: جمع بندی و ارائه فرایند برنامه ریزی پیشنهادی
۱۳۰	۱.۶ مقدمه
۱۳۰	۲.۶ مروری بر روند برنامه ریزی صورت گرفته
۱۳۲	۳.۶ تعیین آسیب پذیری ها و مزایای گونه های انتخابی اسکان
۱۳۲	۱.۳.۶ اولویت اول: اسکان در خانواده های پذیرا با نگاه جنسیتی
۱۳۵	۲.۳.۶ اولویت دوم زنان: اسکان در مراکز مجموعه ای
۱۳۸	۳.۳.۶ اولویت سوم زنان: اسکان در سرپناه های خودساخته در محلات و فضاهای باز عمومی
۱۴۱	۴.۶ نتیجه گیری
۱۴۱	۵.۶ ارائه پیشنهادات جهت پژوهش های آتی
۱۴۳	منابع و مأخذ
۱۴۷	پیوست
۱۷۷	پرسشنامه

## فهرست نقشه ها..... شماره صفحه

- نقشه ۱: پراکندگی نسبت تلفات در مدل گسل ری - روز هنگام ..... ۸۶
- نقشه ۲: پراکندگی نسبت تلفات در مدل گسل ری - شب هنگام ..... ۸۷
- نقشه ۳: درصد خسارات شدید ساختمانی در مدل گسل ری ..... ۸۸
- نقشه ۴: میزان خسارات به بناهای عمومی ..... ۸۹
- نقشه ۵: جایگاه منطقه ۹ در شهر تهران ..... ۹۰
- نقشه ۶: کارکرد فعالیت های اسکان پذیر (مدارس) ..... ۹۷
- نقشه ۷: کارکرد فعالیت های اسکان پذیر (ساختمان های شهرداری و مساجد) ..... ۹۷
- نقشه ۸: محدوده بافت فرسوده در منطقه ..... ۱۰۰

## فهرست اشکال..... شماره صفحه

- شکل ۱: گونه های اسکان انتقالی ..... ۳۲
- شکل ۲: هرم ملاحظات جنسیتی در بحران ..... ۳۳
- شکل ۳: چادرهای برپا شده در زلزله بم ..... ۳۴
- شکل ۴: چادرهای برپا شده در زلزله بم ..... ۴۸
- شکل ۵: فرایند برنامه ریزی تعریف شده توسط مرکز سرپناه ..... ۶۰
- شکل ۶: ابعاد و شاخص های اسکان انتقالی ..... ۷۵
- شکل ۷: ابعاد و متغیرهای اسکان انتقالی و شماره سوالات مربوطه در پرسشنامه ..... ۷۶
- شکل ۸: جمعیت منطقه ۹ بر حسب سن و جنس ..... ۹۲
- شکل ۹: جمعیت ساکن در منطقه بر حسب محل تولد ..... ۹۲
- شکل ۱۰: جمعیت ۱۰ ساله و بیشتر زنان بر حسب وضعیت زناشویی ..... ۹۳
- شکل ۱۱: جمعیت ۱۰ ساله و بیشتر بر حسب وضعیت فعالیت ..... ۹۳
- شکل ۱۲: درصد فراوانی پاسخگویان بر حسب تجربه بی خانمان شدن خود یا آشنایان در اثر بلایای طبیعی ..... ۱۱۰
- شکل ۱۳: درصد فراوانی پاسخگویان بر حسب تجربه اقامت در چادر، مدرسه یا مسجد ..... ۱۱۰
- شکل ۱۴: فراوانی پاسخگویان بر حسب امتیاز داده شده به میزان تعلق خاطر به منطقه سکونت ..... ۱۱۱
- شکل ۱۵: فراوانی پاسخگویان بر حسب امتیاز داده شده به تمایل به نزدیکی مکان اسکان موقت به محل سکونت اولیه ..... ۱۱۱
- شکل ۱۶: فراوانی پاسخگویان بر حسب امتیاز داده شده به تمایل به جداسازی جنسیتی در محل های اسکان ..... ۱۱۲
- شکل ۱۷: فراوانی پاسخگویان بر حسب امتیاز داده شده به بدبینی به فضاهای تک جنسیتی ..... ۱۱۲
- شکل ۱۸: فراوانی پاسخگویان بر حسب امتیاز داده شده به میزان پذیرش جامعه نسبت به مشارکت زنان ..... ۱۱۳
- شکل ۱۹: فراوانی پاسخگویان بر حسب انتخاب مکان استقرار سرپناه پس از زلزله ..... ۱۱۳
- شکل ۲۰: فراوانی پاسخگویان بر حسب ساختمان های مناسب جهت اسکان موقت زنان و کودکان ..... ۱۱۴
- شکل ۲۱: فراوانی پاسخگویان بر حسب تمایل بر نوع فعالیت مشارکتی ..... ۱۱۴
- شکل ۲۲: میانگین امتیاز مربوط به درک از بروز بزهکاری ..... ۱۱۵
- شکل ۲۳: میانگین امتیاز مربوط به امکان تنها گذاشتن فرزندان ..... ۱۱۵
- شکل ۲۴: میانگین امتیاز مربوط به عدم بدرفتاری سایرین با زنان و کودکان ..... ۱۱۶
- شکل ۲۵: عدم امکان سواستفاده از زنان و کودکان ..... ۱۱۶
- شکل ۲۶: میانگین امتیاز مربوط به حمایت اجتماعی ..... ۱۱۷
- شکل ۲۷: میانگین امتیاز مربوط به دخالت سایرین ..... ۱۱۷
- شکل ۲۸: میانگین امتیاز مربوط به حس راحتی در محل اسکان ..... ۱۱۸

شکل ۲۹: میانگین امتیاز مربوط به متغیر تمایل به تشکیل گروه های زنان .....	۱۱۸
شکل ۳۰: میانگین امتیاز مربوط به حس راحتی در محل اسکان .....	۱۱۹
شکل ۳۱: میانگین امتیاز مربوط به امکان اشتغال و تامین معیشت .....	۱۱۹
شکل ۳۲: میانگین امتیاز مربوط به سرزندگی و نشاط در محل اسکان .....	۱۲۰
شکل ۳۳: میانگین امتیاز مربوط به عدم آشفته‌گی و ناپاکیزگی محل اسکان .....	۱۲۰
شکل ۳۴: فرایند برنامه ریزی اسکان انتقالی در مرکز سرپناه .....	۱۳۰
شکل ۳۵: فرایند برنامه ریزی استفاده شده در پژوهش .....	۱۳۱

## فهرست جداول .....

جدول ۱: میزان مداخلات برنامه ریزان شهری در مراحل اصلی مدیریت بحران .....	۱۴
جدول ۲: مروری بر ادبیات مطالعه مرتبط با مسائل جنسیتی در بحران .....	۴۱
جدول ۳: قوانین مصوب در زمینه مدیریت بحران و حوادث غیر مترقبه .....	۸۱
جدول ۴: بررسی اطلاعات پایه جنسیتی در کشور ایران - پیش از بحران .....	۸۲
جدول ۵: سیاست ها و قوانین با نگاه جنسیتی .....	۸۳
جدول ۶: جزئیات سازه ای ساختمان ها .....	۱۰۰
جدول ۷: چشم انداز ترسیم شده و آینده منطقه ۹ .....	۱۰۲
جدول ۸: توزیع فراوانی مطلق و درصدی ویژگی های جمعیتی پاسخگویان بر حسب سن .....	۱۰۸
جدول ۹: توزیع فراوانی مطلق و درصدی پاسخگویان برحسب وضعیت تاهل) .....	۱۰۸
جدول ۱۰: توزیع فراوانی مطلق و درصدی پاسخگویان برحسب تحصیلات .....	۱۰۸
جدول ۱۱: توزیع فراوانی مطلق و درصد وضعیت اشتغال پاسخگویان .....	۱۰۹
جدول ۱۲: توزیع فراوانی مطلق و درصد پاسخگویان برحسب وضعیت مسکن .....	۱۰۹
جدول ۱۳: توزیع فراوانی مطلق و درصدی پاسخگویان برحسب مدت اقامت در تهران .....	۱۰۹
جدول ۱۴: نتایج آماری - میزان تعلق خاطر به منطقه سکونت .....	۱۲۱
جدول ۱۵: نتایج آزمون T - میزان تعلق خاطر به منطقه سکونت .....	۱۲۱
جدول ۱۶: میزان تمایل بانوان ساکن در منطقه به نزدیکی مکان اسکان موقت به محل سکونت .....	۱۲۱
جدول ۱۷: نتایج آزمون T - میزان تمایل بانوان ساکن در منطقه به نزدیکی مکان اسکان موقت به محل سکونت .....	۱۲۲
جدول ۱۸: میزان تمایل به جداسازی جنسیتی در محل های اسکان .....	۱۲۲
جدول ۱۹: نتایج آزمون T - میزان تمایل به جداسازی جنسیتی در محل های اسکان .....	۱۲۲
جدول ۲۰: میزان بدبینی جامعه به فضاهای تک جنسیتی .....	۱۲۳
جدول ۲۱: نتایج آزمون T - میزان بدبینی جامعه به فضاهای تک جنسیتی .....	۱۲۳
جدول ۲۲: میزان پذیرش جامعه به مشارکت زنان در فعالیت های ساخت و ساز سرپناه .....	۱۲۳
جدول ۲۳: نتایج آزمون T - میزان پذیرش جامعه به مشارکت زنان در فعالیت های ساخت و ساز سرپناه .....	۱۲۳
جدول ۲۴: امتیاز متغیرهای اصلی مربوط به هر یک از گونه های اسکان .....	۱۲۴
جدول ۲۵: نتایج آزمون F - ارتباط میان متغیر سن و مکان اسکان .....	۱۲۵
جدول ۲۶: نتایج آزمون F - ارتباط میان متغیر محل تولد و مکان اسکان .....	۱۲۶
جدول ۲۷: نتایج آزمون F - ارتباط میان متغیر وضعیت تاهل و مکان اسکان .....	۱۲۶
جدول ۲۸: نتایج آزمون F - ارتباط میان متغیر تحصیلات و مکان اسکان .....	۱۲۶
جدول ۲۹: نتایج آزمون F - ارتباط میان متغیر اشتغال و مکان اسکان .....	۱۲۷
جدول ۳۰: نتایج آزمون F - ارتباط میان متغیر وضعیت مسکن و مکان اسکان .....	۱۲۷

جدول ۳۱: نتایج آزمون  $F$  - ارتباط میان متغیر محل تولد و مکان اسکان..... ۱۲۷

## مقدمه:

در بحران هایی که منجر به بی خانمان شدن افراد می گردند، ضربتی بودن اقدامات و تفکرات مردسالارانه در پروژه های اسکان، باعث نادیده انگاشتن نیازها، خواسته ها و اولویت های زنان و افزایش آسیب پذیری آنان می گردد. مسئله جنسیت در بحران یکی از این جنبه های مهم و اساسی آسیب پذیری های انسانی است که در برنامه های مدیریت بحران، کمتر مدنظر قرار گرفته است به طور کلی تمرکز بر مسائل جنسیتی در بحران، امر نسبتاً جدیدی است و شروع این بحث به دهه ۱۹۹۰ باز می گردد. تحقیقات موجود در بحث جنسیت و بحران و به خصوص در شاخه اسکان موقت بسیار محدود بوده و بنا بر اطلاعات موجود، در کشور ما مطالعه و پژوهشی در این زمینه صورت نگرفته است. برنامه های تدوین شده در حوزه مدیریت بحران اغلب رویکرد جنسیتی نداشته و متمرکز بر ایجاد اردوگاه های برنامه ریزی شده در نواحی درون یا بیرونی شهر می باشند، آن چه که در این پژوهش به آن پرداخته خواهد شد نگاه جنسیتی به مدیریت بحران و برنامه ریزی اسکان موقت (انتقالی) خواهد بود. در این پژوهش، فصل اول به کلیات تحقیق اختصاص یافته و در فصل دوم مبانی نظری و مروری بر مطالعات پیشین به منظور ارائه چارچوب نظری پژوهش آورده شده است. فصل سوم به روش شناسی و ارائه چارچوب روش شناسی پژوهش پرداخته است. بر این اساس در فصل چهارم عرصه پژوهش معرفی شده و در فصل پنجم داده های جمع آوری شده در عرصه پژوهش مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است و در فصل پایانی، جمع بندی و یک فرایند برنامه ریزی جهت اسکان انتقالی ارائه شده است.

## فصل ۱: کلیات تحقیق

فصل ۲
فصل ۳
فصل ۴
فصل ۵
فصل ۶
پایان

## ۱.۱ بیان مساله و سوال های تحقیق:

امروزه با وجود رشد و توسعه تکنولوژی، در بسیاری از کشورها مدیریت بحران در بلایا و سوانح به یکی از چالش های پیش روی مدیران و برنامه ریزان تبدیل شده است. بلایای طبیعی و انسان ساخت در ترکیب با آسیب پذیری انسان ها منجر به بحران ها می گردند. مسئله جنسیت در بحران یکی از این جنبه های مهم و اساسی آسیب پذیری های انسانی است. چرا که زنان و مردان بر اساس توان بیولوژیکی، اجتماعی و روانشناسی خود، از تجارب متفاوتی در بحران برخوردارند و این امر باعث نیازها، نگرانی ها، ظرفیت ها و توقعات متفاوت می گردد و این تفاوت ها تاثیر مستقیمی بر میزان آسیب پذیری آنان در هنگام بلایا و سوانح دارد.

یکی از مواردی که آسیب پذیری های افراد و به خصوص زنان را در بحران ها افزایش می دهد مسئله اسکان آنان پس از بحران است. در برنامه های اسکان موقت اغلب رویکرد برنامه ریزان به سمت ایجاد اردوگاه های برنامه ریزی شده و بدون در نظر گرفتن توقعات، نیازها و خواسته های افراد می باشد، در حالی که تجارب گذشته در بحران ها نشان داده اند که نگرش تک بعدی به مسئله اسکان موقت به برنامه ریزی های ناکارآمد و صرف هزینه های هنگفت میانجامد.

به دلیل قرار داشتن کشور ایران بر روی کمربند زلزله آلپ هیمالایا، زلزله وجه غالب بلایایی است که هر چند وقت یکبار، نقطه ای از کشور را در معرض آسیب و بحران قرار می دهد و همواره اسکان موقت بازماندگان پس از زلزله یکی از چالش های اصلی مدیران و برنامه ریزان کشور در شرایط بحران بوده است. در شرایط کنونی با توجه به قرارگیری شهر تهران در یک پهنه لرزه خیز و اهمیت این شهر در ابعاد گوناگون، توجه به مسئله اسکان موقت شهروندان تهرانی و به خصوص گروه های آسیب پذیر پس از زلزله احتمالی باید به یکی از اولویت های برنامه ریزان تبدیل شود. بنابراین در این تحقیق به برنامه ریزی جهت اسکان موقت (انتقالی) بازماندگان زلزله با تمرکز بر گروه زنان در منطقه ۹ شهرداری تهران (یکی از مناطق آسیب پذیر در برابر زلزله) پرداخته خواهد شد.

با در نظر گرفتن موارد ذکر شده، این پایان نامه در جست و جوی پاسخ به سوالات زیر است:

- ۱- از منظر جنسیتی، اصول و ملاحظات حاکم بر مدیریت بحران کدامند؟
- ۲- فاکتور جنسیت در برنامه ریزی اسکان موقت (انتقالی) چگونه می تواند به کار گرفته شود؟
- ۳- حداقل ها و عوامل موثر در کارایی گونه های اسکان موقت (انتقالی) از منظر جنسیتی کدامند؟
- ۴- کدام یک از انواع اسکان انتقالی (از قبیل اسکان با خانواده اقوام و آشنایان، اسکان در فضاهای دسته جمعی، استقرار در کمپ های خود ساخته و اردوگاه های برنامه ریزی شده و...) از مطلوبیت بیشتری برخوردار است؟
- ۵- در صورت وقوع زمین لرزه در شهر تهران، راهبردهای جنسیتی موثر در برنامه اسکان موقت در محدوده مورد مطالعه کدامند؟

## ۲.۱ ضرورت انجام تحقیق:

این موضوع که برنامه ریزی شهری و بحران، تاثیرات متقابلی دارند بر کسی پوشیده نیست. اما از آنجا که به طور قابل ملاحظه ای، مطالعات مربوط به بحران و شهرسازی میان رشته ای هستند، ارتباط میان شهرسازی و بحران به گونه ای ضعیف تئوریزه شده است (Pelling, ۲۰۰۳) و سیاست هایی موجود نیز اغلب متمرکز بر قوانین پهنه بندی و میکروزونینگ بوده و کمتر از دیدگاه برنامه ریزی شهری به مسئله اسکان های موقت، بویژه از بعد اجتماعی پرداخته شده است. (Wamsler ۲۰۰۴).

از طرف دیگر، در سطح ملی نیز با توجه به قرارگیری بستر شهرهای مهم کشور و از جمله تهران بر روی گسل، لزوم توجه به مسئله اسکان موقت به عنوان بخشی از وظایف برنامه ریزان شهری در هنگام بحران و توجه به بحث های اجتماعی و فرهنگی اسکان موقت امری ضروری به نظر می رسد. تاکنون برنامه ها و تحقیقاتی در ارتباط با اسکان موقت پس از زلزله تهیه و تدوین شده اند که نبود موارد زیر در آن ها ضرورت این پژوهش را مشخص می سازد:

- ۱- برنامه های اسکان موقت بدون در نظر گرفتن، خواسته ها، نیازها و توقعات افراد و با رویکردهای بالا به پائین تدوین می گردند.
- ۲- برنامه های اسکان موقت متمرکز بر روش های اردوگاهی و عموماً متمرکز بر اسکان در خارج از شهر می باشند.
- ۳- برنامه ها و تحقیقات مرتبط با اسکان موقت فاقد نگاه جنسیتی بوده و در بسیاری موارد منحصراً متمرکز بر استانداردهای کالبدی می باشند.

## هدف کلی تحقیق:

- شناسایی اصول و راهبردهای برنامه ریزی اسکان موقت بازماندگان پس از زلزله با تاکید بر زنان در محدوده مورد مطالعه

## اهداف تفصیلی (خرد) تحقیق:

- بررسی آسیب پذیری های جنسیتی در بحران
- شناخت فاکتورهای خطرپذیری زنان در اسکان موقت
- بررسی انواع اسکان موقت (انتقالی) و آسیب پذیری های زنان در هر یک از آن ها
- بررسی و ارزیابی میزان آسیب پذیری شهر تهران در صورت وقوع زلزله با تاکید بر محدوده مورد مطالعه
- شناسایی خواسته ها و اولویت های زنان محدوده مورد مطالعه جهت برنامه ریزی های آتی اسکان موقت
- ارائه ضوابط و راهکارهایی جهت اسکان انتقالی زنان در محدوده مورد مطالعه



## ۴.۱ روش شناسی تحقیق و نحوه گردآوری و ارزیابی اطلاعات:

تحقیق حاضر که در قالب یک مطالعه موردی انجام گرفته است، یک تحقیق توصیفی- تحلیلی است، در چارچوب نظری این تحقیق از روش اسنادی استفاده شده است. به این صورت که با مراجعه به کتاب‌ها، نشریات و سایت‌های مرتبط بوسیله یادداشت و فیش برداری از مطالب، اطلاعات مرتبط و موردنظر گردآوری و با توجه به مبانی مدیریت بحران و جنسیت و نیز اسکان انتقالی، بسیاری از رویکردهای های نوین در این زمینه ترجمه شده است و در نهایت پس از مشورت با متخصصان و اساتید راهنما و مشاور، ساختار محتوایی بخش های تئوری و تجربی تدوین گردیده است.

در بخش اصلی این تحقیق یعنی مطالعه موردی از روش پیمایشی استفاده شده و ابزار گردآوری اطلاعات در این روش پرسشنامه بوده است که سوالات آن بر اساس شاخص های تدوین شده در چارچوب نظری مطرح شده و به روش نمونه گیری تصادفی ساده در میان ۳۸۰ نفر از بانوان منطقه تکمیل شده است.

## ۵.۱ روند انجام تحقیق:

این تحقیق به دنبال برنامه ریزی جهت اسکان موقت (انتقالی) بازماندگان پس از زلزله با تاکید بر گروه زنان است، از آنجا که مطابق با جدیدترین فرایند برنامه ریزی اسکان انتقالی که توسط دانشگاه کمبریج تدوین شده است، برنامه ریزی اسکان موقت یک فرایند چرخه ای مدیریتی و استراتژیک است، حیطة این تحقیق وارد کردن عنصر جنسیت به مرحله تعیین گونه های اسکان انتقالی بوده که شامل شناسایی انتخاب های احتمالی و مطلوبیت گونه های اسکان از منظر زنان می باشد. بدین منظور در وهله اول به بررسی خواسته ها، تمایلات و اولویت های زنان در اسکان انتقالی و سپس به شناسایی مطلوبیت گونه های اسکان انتقالی از منظر زنان در محدوده مورد مطالعه پرداخته شده است. از آن جا که سنجش این امور، به آسانی امکان پذیر نبود، با مرور ادبیات مرتبط با اسکان موقت (انتقالی)، ابعاد مختلف و حداقل های اسکان انتقالی شناسایی و با توجه به آسیب پذیری های جنسیتی در هر یک، شاخص ها و متغیرهای اساسی تاثیر گذار در انتخاب، مطلوبیت و افزایش کارایی محل های اسکان استخراج گردید و در انتها بر اساس مبانی نظری و یافته های میدانی انجام شده در محدوده مورد مطالعه، راهکارهایی جهت افزایش کارایی گونه های اسکان انتقالی که از منظر زنان از مطلوبیت برخوردارند، ارائه گردید.

## ۶.۱ مروری بر مطالعات انجام شده:

به طور کلی تمرکز بر مسائل جنسیتی در بحران، امر نسبتاً جدیدی است و شروع این بحث به دهه ۱۹۹۰ باز می گردد. تحقیقات آکادمیک در بحث جنسیت و بحران و به خصوص در شاخه اسکان موقت در سطح جهانی محدود بوده و اغلب مبتنی بر کتب راهنما و پروژه های سازمان های امداد در بلاای طبیعی می باشد، علاوه بر این بنا بر اطلاعات موجود، در کشور ما نیز مطالعه و پژوهشی در این زمینه صورت

نگرفته است و پژوهش‌های تدوین شده در حوزه اسکان موقت، اغلب رویکرد جنسیتی نداشته و متمرکز بر ایجاد اردوگاه‌های برنامه ریزی شده در نواحی درون یا بیرونی شهر می باشند.

### ۷.۱ مشکلات و محدودیت های تحقیق:

- ماهیت میان رشته ای و چند وجهی بودن موضوع پایان نامه که ترکیبی از برنامه ریزی شهری، اسکان موقت و مبحث جنسیت می باشد.
- کمبود منابع کافی در ارتباط با مطالعات تئوریک، چرا که مسائل و تحقیقات مربوط به مدیریت بحران اولاً میان رشته ای هستند و ثانیاً اغلب به خوبی تئوریزه نشده‌اند و ثالثاً فاکتور زمان پژوهش (نسبت به شروع بحران)، دسترسی به اطلاعات و تعمیم پذیری نتایج جزو محدودیت های ذاتی تحقیقات مدیریت بحران است. علاوه بر این، بحث مسائل جنسیتی در مدیریت بحران و به ویژه اسکان موقت، موضوعی است که در سطح جهانی و ملی تا کنون کمتر به آن پرداخته شده است.
- مشکلات ناشی از دسترسی به ژورنال ها و کتب انگلیسی با توجه به محدودیت منابع فارسی

## ۸.۱ تعاریف کلیدی:

### – تعریف برنامه ریزی

اصولاً برنامه ریزی به عنوان یک کوشش هدفمند و سازمان یافته، هم متکی به فعالیت ذهنی و شناختی و هم متکی به فعالیت عملی است. مفهوم برنامه ریزی در یک برداشت جامع و کلی به صورت زیر تعریف می شود:

برنامه ریزی عبارت است از یک رشته اقدامات و تصمیمات که در مسیر وصول به اهداف عملیاتی سازمان داده می شود. در حالی که پیتز هال از برنامه ریزی به عنوان یک فعالیت عمومی که از انجام یک رشته عملیات منظم که در راستای دستیابی به یک هدف یا اهداف معین تدوین می شود، نام برده است (مهدیزاده، ۱۳۸۶).

### – تعریف برنامه ریزی شهری:

برنامه ریزی (شامل و با تاکید ویژه بر برنامه ریزی شهری) را می توان چنین تعریف نمود: برنامه ریزی شهری یک عمل جمعی مربوط به تصمیم های مرتبط با بکارگیری اجتماعی زمین و یک عمل اجتماعی است، به معنای عملی که یا از راه همراهی توسط دولت منتخب مردم (به صورت مالیات ها، یارانه ها و هزینه های عمومی) و یا تصمیم های فردی انجام می گیرد (پس عمل جمعی به معنای دور هم گردآمدن و عملی را انجام دادن نیست). (عبدی دانشپور، ۱۳۸۷)

### – تعریف بحران

مفهوم بحران در عصر حاضر گاهی باعث ایجاد سوالاتی در اذهان عمومی می گردد. به منظور تعریف بحران در ادبیات فنی موضوع، از مفاهیم مختلفی استفاده شده است، لیکن در مجموع اکثر تعاریف در موارد زیر مشترک می باشد:

- قطع و انفصال روند طبیعی زندگی (چنین انفصالی معمولاً بسیار سخت و ناگهانی بوده و به هیچ وجه قابل پیش بینی نیست)
  - اثرات ناگوار انسانی مانند فوت، آسیب دیدگی، مشقت و بیماری
  - اثرات مخرب بر تشکیلات اجتماعی مانند از بین رفتن و یا خسارت دیدن سیستم های دولتی، ساختمان ها، مخابرات و سرویس های ضروری
  - گسترش فزاینده های نیازهای مردمی سرپناه، غذا، پوشاک، کمک های پزشکی و درمانی
- به طور کلی با توجه به تعاریف مختلفی که از بحران موجود می باشد، بحران را به این صورت می توان تعریف نمود:

حادثه ای که به طور طبیعی و یا توسط بشر به طور ناگهانی و یا به صورت فزاینده به وجود می آید و سختی و مشقتی را به جامعه انسانی تحمیل می نماید که جهت برطرف کردن آن نیاز به اقدامات اساسی و فوق العاده می باشد (ناطق الهی، ۱۳۷۹، ۹-۱۰).

### – مدیریت بحران:

با توجه به تعریف و مفهوم بحران، بدیهی است که مدیریت بحران به معنای سازماندهی و هدایت امکانات سرزمینی / منطقه ای محلی به صورت یک پارچه در نسبت با انواع بحران ها به منظور کنترل و کاهش خطرات (پیش گیری)، تامین نیازها (آمادگی و مقابله) و عادی سازی شرایط (بازسازی) است (مشاور اندیشه و عمران محیط، ۱۳۸۶، ۲۹).

در مدیریت بحران معمولاً چندین سازمان مختلف درگیر انجام وظایفی می شوند که باید با هماهنگی کامل نسبت به پیشگیری از بحران، کاهش اثرات آن و آمادگی لازم اقدام نمایند. همچنین سازمان های مربوطه باید به نحو مطلوبی نسبت به انجام تمهیدات لازم و ضروری و همچنین بهبود امور و اوضاع بعد از بروز بحران اقدام به عمل آورند. لذا تعریف جامعی از مدیریت بحران به شرح زیر می توان ارائه نمود: مدیریت بحران علمی کاربردی است که به وسیله مشاهده سیستماتیک بحران ها و تجزیه و تحلیل آن ها در جست و جوی یافتن ابزاری است که به وسیله آن ها بتوان از بروز بحران ها، پیشگیری نموده و یا در صورت بروز آن در خصوص کاهش اثرات آن، آمادگی لازم، امدادسانی سریع و بهبودی اوضاع اقدام نمود (ناطق الهی، ۱۳۷۹، ۹.۱۰).

به عبارت بهتر، مدیریت بحران به مجموعه اقدام هایی اطلاق می شود که قبل از وقوع، در حین وقوع و بعد از سانحه، جهت کاهش هر چه بیشتر آثار و عوارض آن انجام می گیرد. این اقدام ها با توجه به انواع بلایای طبیعی و محیطی که این گونه بلایا در آن جا رخ می دهد، متفاوت است (عبدالهی، ۱۳۸۳، ۶۰). از همان لحظه که بحران ایجاد می شود باید تصمیم های عمده و مهم اتخاذ کرد، در مواجهه با هر گونه بحران، اولین کار لازم و حیاتی، دسته بندی حقایق و واقعیت هاست.

یکی از اشتباهاتی که به سادگی در مدیریت بحران روی می دهد، این است که تصور کنیم برای همه بحران ها یک راه وجود دارد. در حالی که چون بحران ها از منسهای گوناگون ناشی می شوند و عوامل متعددی در وقوع آن ها نقش ایفا می کنند، پس برای کنترل آن ها نیز طرح ها و راه های متفاوتی باید اجرا گردد (دیودونیه، ۱۳۷۳، ۲۵-۴۲).